

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 346.3; 347.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-4-1>

Богданова Валерія Володимирівна,

аспірант відділу проблем цивільного,

трудового та підприємницького права

Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

вулиця Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1956-7632>

НЕМОЖЛИВІСТЬ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ДОГОВІРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена теоретичним розробкам категорії «неможливість виконання зобов'язань», виокремлення її особливостей. Висловлюється думка, що категорія «неможливість виконання зобов'язань» являє собою складну юридичну категорію, яка описує ситуації, за якої сторони не можуть виконати свої договірні зобов'язання через виникнення обставин, за які сторони не відповідають. Аналізується зарубіжна правозастосовча практика, в якій існує чіткий розподіл такої неможливості виконання зобов'язань на первинну, яка передбачає таку неможливість до укладання договору та подальшу, яка виникає після початку виконання договору. Досліджується зв'язок категорії неможливість виконання зобов'язань із форс-мажором як підстави звільнення від договірної відповідальності. Обґрунтовується їх співвідношення у логічному зв'язку «причина-наслідок», де форс-мажор слугує обставиною, за якої виконання зобов'язання стає неможливим внаслідок об'єктивних факторів, і як наслідок призводить до припинення зобов'язальних відносин сторін. Автор виокремлює певні відмінності вказаних категорій: неможливість виконання зобов'язання за встановленого факту об'єктивності події, яка настала, відсутності суб'єктивного фактору (вини боржника/сторони договору) та причинно-наслідковим зв'язком між цими елементами, призводить до припинення зобов'язальних відносин. В свою чергу, форс-мажор є підставою звільнення сторони договору від настання несприятливих наслідків, за умови, що основне зобов'язання не припиняється, а лише відтермінується його виконання, якщо договором не передбачено інше. Тобто, за настання форс-мажорних обставин відбувається трансформація та адаптація зобов'язального правовідношення відповідно до ситуації, яка виникла, що може полягати, зокрема у призупиненні договірних правовідносин на період існування вказаних обставин.

Ключові слова: зобов'язання, неможливість виконання зобов'язання, припинення зобов'язальних правовідносин, договір, звільнення від договірної відповідальності, форс-мажор, обставини непереборної сили.

Bohdanova Valeriia. IMPOSSIBILITY TO FULFILL OBLIGATIONS AS A BASIS FOR EXEMPTION FROM CONTRACTUAL LIABILITY

The article is devoted to the theoretical development of the category «impossibility of fulfilling obligations», highlighting its features. The opinion is expressed that the category «impossibility of fulfilling obligations» is a complex legal category that describes situations in which the parties cannot fulfill their contractual obligations due to the occurrence of circumstances for which the parties are not responsible. The foreign law enforcement practice is analyzed, in which there is a clear division of such impossibility of fulfilling obligations into initial impossibility, which involves such impossibility before the conclusion of the contract, and subsequent impossibility, which occurs after the beginning of the performance of the contract. The relationship between the category of impossibility to fulfill obligations and force majeure as a basis for exemption from contractual liability is investigated. Their relationship is substantiated in the logical «cause-effect» relationship, where force majeure serves as a circumstance in which the fulfillment of an obligation becomes impossible due to objective factors, and as a result leads to the termination

of the binding relations of the parties. The author singles out certain differences of the specified categories: the impossibility of fulfilling the obligation due to the established fact of the objectivity of the event that occurred, the absence of a subjective factor (the fault of the debtor/party to the contract) and the cause-and-effect relationship between these elements leads to the termination of the obligation friendly relations. In turn, force majeure is the basis for the release of the party to the contract from the occurrence of adverse consequences, provided that the main obligation is not terminated, but only its fulfillment is postponed, unless the contract provides otherwise. That is, upon the occurrence of force majeure circumstances, there is a transformation and adaptation of the binding legal relationship in accordance with the situation that has arisen, which may consist, in particular, in the suspension of the contractual legal relationship for the period of existence of the specified circumstances.

Key words: obligation, impossibility of fulfilling an obligation, termination of binding legal relations, contract, exemption from contractual liability, force majeure, circumstances of force majeure.

Вступ. Цивільно-правова відповідальність як наслідок невиконання / неналежного виконання має важливе значення для учасників цивільних правовідносин. Категорія «неможливість виконання зобов'язань» передбачає випадки, коли виконання договірних зобов'язань унеможлиблюється внаслідок об'єктивних чинників, які відповідно не залежать від волі сторін та перебувають поза їх контролем. Дослідження цієї теми має важливе значення для розуміння механізмів правового регулювання та забезпечення однозначного тлумачення вказаної категорії у договірних відносинах. У цій статті розглянуто сутність неможливості виконання зобов'язання, її категоризацію в аспекті поняття «форс-мажор», їх співвідношення та практичне застосування.

Матеріали та методи. Дослідженнями проблемних питань неможливості виконання, непереборної сили у сукупності та окремо досліджень займались Г.К. Матвеев, Є.О. Павлодський, М.М. Агарков, О.О.Йоффе, Ю.Х. Калмиков, К.А. Флейшиць, Б.С. Антимонов та інші. Серед сучасних науковців вивченням обраної проблематики займались І.С. Продаєвич, О.І. Міхно, І.Б. Новицьким, О.О. Мельник, А.В. Коструба, Ю.О. Заїка та інші. Емпіричною базою дослідження є чинне законодавство України, а також законодавство деяких зарубіжних країн. Проаналізовано поняття «неможливість виконання зобов'язання», визначено основні ознаки вказаної категорії; досліджено норми чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства, які визначають вказану категорію; надано оцінку вказаній категорії в прак-

тичному аспекті, співставлено із поняттям «форс-мажор».

Результати. Основний принцип договірного права відомий ще з римських часів “*Pacta sunt servanda*” (договори повинні виконуватись) означає, що сторони повинні беззаперечно виконати те, про що домовилися. Однак, з часом цей принцип був доповнений іншим важливим принципом – “*rebus sic stantibus*” (якщо обставини залишаються без змін). Українське цивільне законодавство містить загальні умови виконання зобов'язання, що полягають у його виконанні належним чином відповідно до умов договору та вимог Цивільного Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Це правило є універсальним і підлягає застосуванню до виконання як договірних, так і недоговірних зобов'язань. Недотримання умов виконання призводить до порушення зобов'язання. Втім, існують непоодинокі випадки, коли виконання зобов'язань належним чином унеможлиблюється у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає, що має наслідком припинення зобов'язальних відносин сторін.

Так, за змістом статті 607 Цивільного кодексу України, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає [1]. Таким чином, «неможливість виконання зобов'язань» являє собою складну юридичну категорію, що описує ситуації, коли сторони не можуть виконати свої договірні зобов'язання через виникнення обставин, за які сторони не відповідають.

Ю.Л. Сеніним запропоновано визначення припинення зобов'язання, яке полягає у тому, що «з відповідного моменту боржник перестає бути боржником, а кредитор – кредитором. І будь-які вимоги, які кредитор раніше міг заявити боржникові, виходячи із такого зобов'язання, стають безпідставними. Це може мати місце тоді, коли за деяких обставин переслідувана мета зобов'язання досягнута не була (наприклад, у разі неможливості виконання)» [2, с. 5]. Як стверджує Халабуденко О.А., неможливість є подією, яка виникає на момент виконання зобов'язання та протиставляється принципу неприпустимості односторонньої відмови від зобов'язання [3, с. 422]. Продаєвич І.С. зауважено, що припинення договору без трансформації його в зобов'язання, що має змістом відповідальність, відбувається лише за умови, якщо неможливість виконання виникла не з вини сторони, а в зобов'язанні, що має підприємницький характер – внаслідок непереборної сили або провини кредитора [4, с. 6–7]. Надання оцінки обставинам, які призвели до неможливості виконання такого зобов'язання та участь у таких ситуаціях сторін правовідносин, є необхідним, з метою відмежування вказаної обставини від іншого роду підстав, які слугують базисом для припинення зобов'язальних правовідносин.

Продаєвич І.С. вважає, що умовою припинення зобов'язань за ст. 607 ЦК України є: 1) наявність об'єктивної обставини, тобто виникнення фактичної (фізичної) або юридичної неможливості виконати умови зобов'язання; 2) така обставина виникла після укладання зобов'язання – наступна неможливість; 3) неможливість виконання має виникнути в період існування зобов'язання; 4) у наявності причинний зв'язок між об'єктивною обставиною (обставинами) та фактичною неможливістю виконати умови зобов'язання; 5) відсутність вини в діянні сторін зобов'язання (крім випадків, якщо законом чи договором передбачена відповідальність за випадок) [4, с. 4–5]. Тобто, при аналізі кожної конкретної ситуації, з'ясуванню підлягають характер обставин, які призвели до немож-

ливості виконання; темпоральна дія вказаних обставин (до моменту виконання договору / під час виконання договору); вина сторін у виникненні таких обставин; причинно-наслідковий зв'язок між неможливістю виконання та такою обставиною. Встановлення вказаних фактів має на меті мінімізацію можливих несприятливих (майнових) наслідків для сторін.

А.В. Коструба вказує про те, що правоприпиняючим юридичним фактом є дії або події, які поєднавшись зі своєю правовою моделлю, створюють обставини, що об'єктивно унеможливають виконання договірної зобов'язання. При цьому припинення зобов'язання у зв'язку з неможливістю його виконання оформлюється взаємною домовленістю сторін [5, с. 116].

У своїх працях О.І. Міхно пропонує поділ підстав припинення договору (зобов'язання) на суб'єктивні та об'єктивні. До об'єктивних належать підстави, настання яких не залежить безпосередньо від волі сторін договору: поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість виконання зобов'язання, смерть сторони договору – фізичної особи, ліквідація юридичної особи [6, с. 22].

Верховний Суд, зокрема у постанові від 11 липня 2023 року у справі №910/18432/21, дійшов висновку, що обставини, які викликають неможливість виконання, можуть бути як юридичними (заборона певної діяльності), так і фактичними (загибель індивідуально визначеної речі, яка мала б бути об'єктом виконання). Головна умова полягає в тому, що за такі обставини не буде відповідати жодна із сторін зобов'язання [7]. Тобто, під юридичними можна ідентифікувати обставини, які унеможливають виконання зобов'язання внаслідок припису, або дії нормативно-правового акта органів державної влади. Натомість, до фактичних можна віднести, зокрема обставини непереборної дії (форс-мажор).

Здійснюючи дослідження умов, за яких підлягає застосуванню до правовідносин ст. 607 ЦК України, належну увагу слід звернути на вину сторін у настанні таких обставин. Концепція відсутності вини у категорії «неможливості виконання» є основополож-

ною умовою для припинення зобов'язання у зв'язку із неможливістю його виконання. Це поняття охоплює ситуації, коли одна зі сторін не виконує свої обов'язки через обставини, які знаходяться поза її контролем, невиконання є протиправним, але відсутня вина сторін, тому зобов'язання припиняється. На противагу, у випадку, коли вина однієї зі сторін призводить до неможливості виконання зобов'язань, то зобов'язання трансформується та застосовуються відповідні правові наслідки у вигляді цивільно-правової відповідальності. Науковцем Заікою Ю.О. наголошено, що якщо неможливість виконання спричинена винними діями боржника, тобто обставинами, за які він відповідає, то зобов'язання не припиняється, а змінюється: замість обов'язку виконання настає відповідальність боржника за невиконання зобов'язання. Обов'язок доводити неможливість виконання покладається на боржника [8, с. 186]. Отже, наведене дозволяє підсумувати, що для припинення правовідношення через неможливість виконання зобов'язань необхідно довести, що виникнення відповідних обставин було передбачуваним і невідворотним. Окрім іншого, важливим аспектом є також визначення причинно-наслідкового зв'язку між обставинами і неможливістю виконання зобов'язань.

Крім того, особливій увазі підлягає темпоральна дія неможливості виконання зобов'язання, яка по суті має виникати під час виконання зобов'язання. В іншому випадку, якщо сторона правочину завідомо знала про неможливість такого виконання, вона нестиме відповідальність за неналежне виконання договору перед своїм контрагентом. Встановлення зазначених елементів у конкретній ситуації впливатиме на встановлення меж відповідальності сторін за невиконання договірних зобов'язань, або звільнення від відповідальності за таке невиконання.

Проаналізувавши міжнародну правозастосовчу практику в розрізі досліджуваного питання можна твердити, що «неможливість виконання зобов'язання» як правова категорія ґрунтується на принципі римського права: «немає юридичного обов'язку щодо

неможливого» («*impossibilium nulla obligatio est*») [9]. Існує чіткий розподіл такої неможливості виконання на первинну (*initial*) та подальшу (*subsequent*). Первинна неможливість виконання зобов'язання передбачає таку неможливість до укладання договору, тоді як при подальшій така можливість виникає після початку виконання.

Доктрина застосування первинної та подальшої неможливості виконання зобов'язань варіюється залежно від певної країни. Так, Німеччина передбачила як первинну, так і наступну неможливість у своєму цивільному законодавстві; Англія визнавала лише первинну неможливість, в подальшому включивши і подальшу неможливість. Франція, з іншого боку, лише включила подальшу неможливість (як доктрина форс-мажорних обставин та інші пов'язані французькі доктрини) до Цивільного кодексу Франції. Відповідно до Цивільного кодексу Франції, у договірних питаннях виникає форс-мажор, коли подія, що не перебуває під контролем боржника, яку не можна було розумно передбачити на момент укладення договору і наслідки якої не вдалося уникнути відповідними заходами, перешкоджає виконанню боржником свого зобов'язання (ст. 1218). Якщо заходи запобігання тимчасові, виконання зобов'язання призупиняється, коли затримка у результаті не виправдовує розірвання договору. Якщо заходи запобігання є постійним, договір припиняється дією закону, і сторони звільнюються від своїх зобов'язань на умовах, передбачених статтями 1351 та 1351-1 Цивільного кодексу Франції [9]. Принагідно варто зацентувати увагу на тому, що французькі цивільні норми визначають обставинами неможливості виконання «форс-мажор», не здійснюючи поділу на підвиди неможливості, а також виникнення таких обставин автоматично не призводить до припинення зобов'язання, зобов'язання лише зупиняється і сторонами здійснюється оцінка доцільності продовження таких договірних відносин. Водночас, англійські суди розробили доктрину неможливості (*frustration*), яка включає три субдоктрини: неможливість

(impossibility), неможливість виконання контракту (frustration of contract), неможливість забезпечення мети контракту (frustration of purpose). Доктрини неможливості виконання контракту (frustration of contract) та неможливість забезпечення мети контракту (frustration of purpose) матимуть місце у випадках, якщо основоположні умови чи мета контракту не виконуються або не очікується досягнення наміченої мети чи бажаного результату. Доктрина неможливості (frustration) застосовується, коли виконання стає неможливим після укладення контракту без вини сторін і тому сторони більше не будуть зобов'язані виконувати. У такій ситуації договір буде вважатися «розірваним через неможливість виконання» [10]. Найбільш відомий випадок, що демонструє принцип «frustration», це справа “Taylor v Caldwell” (1863), де суд визнав, що знищення музичного залу через пожежу звільняє сторони від зобов'язань за контрактом на оренду цього залу, оскільки виконання стало неможливим [11]. К.П. Бергер зазначає, що доктрина фрустрації була розроблена в Англії як механізм для боротьби з подальшою неможливістю виконання та випадками, коли підстава контракту зникає. У США була розроблена доктрина комерційної неможливості виконання (commercial impracticability) для вирішення ситуацій, коли змінюються обставини, на основі якого було укладено контракт, що робить виконання неможливим. США фактично також визнають окрему доктрину неможливості (frustration doctrine), яка дуже схожа на доктрину неможливості виконання (impracticability doctrine), але остання широко не використовується на практиці [12, с. 98–100]. Найближчим до доктрини фрустрації в чинному законодавстві України є припинення зобов'язання у зв'язку із неможливістю його виконання (impossibility), адже невиконання зобов'язання зумовлене ситуацією, у якій відсутня вина сторін, темпорально ця обставина настала на момент виконання зобов'язання (на момент вимоги виконання), внаслідок чого у сторін відсутній обов'язок щодо виконання договору.

Дослідження італійського цивільного законодавства свідчить про закріплення у його нормах широкого обсягу прав сторін у договірних зобов'язаннях, зокрема можливість розірвати договір у тому разі, коли його виконання стає надмірно обтяжливим (скрутним) внаслідок непередбачених обставин [13]. Тобто, італійським законодавством приділено особливу увагу інтересам сторін договору, які зачіпаються обставинами, що знаходяться поза контролем учасників зобов'язальних правовідносин.

Здійснивши дослідження зарубіжних правових доктрин неможливості виконання зобов'язань і розуміння вказаного правового явища, необхідним є встановлення співвідношення вказаної категорії із обставинами непереборної сили («форс-мажором») як підставою звільнення від договірної відповідальності. Детальніше розглянувши статті 607 та 617 Цивільного кодексу України, можна дійти висновку, що обставини непереборної сили (форс-мажор) можуть бути лише однією з підстав припинення зобов'язань. Обидві категорії стосуються невиконання зобов'язань через обставини, які виходять за межі контролю сторін, проте вони мають певні відмінності. Неможливість виконання зобов'язань переважно стосується об'єктивної неможливості виконання договірних обов'язків, тоді як форс-мажор є подіями, які призводять до тимчасової неможливості виконання або значно ускладнюють його. Тобто, якщо в першому випадку неможливість виконання зобов'язання за встановленого факту об'єктивності події, яка настала, відсутності суб'єктивного фактору (вини боржника) та причинно-наслідковим зв'язком між цими елементами, призводить до припинення зобов'язальних відносин, то форс-мажор по суті матиме наслідком звільнення сторони договору від настання несприятливих наслідків майнового (іноді немайнового) характеру, за умови, що основне зобов'язання не припиняється, а лише відтермінується його виконання, якщо договором не передбачено інше. Тобто, за настання форс-мажорних обставин відбувається трансформація та адаптація зобов'язального правовідношення відповідно

до ситуації, яка виникла, що може полягати, зокрема у призупиненні договірних правовідносин на період існування вказаних обставин.

З огляду на наведене, неможливість виконання зобов'язання та форс-мажор слід розглядати у логічному зв'язку «причина-наслідок», де форс-мажор виступає як обставина, за яку жодна із сторін не відповідає та яка не залежала від волі сторін (причина), настання якої в подальшому призводить до неможливості виконання зобов'язання (наслідок).

Висновки. У сучасному праві категорія неможливості виконання зобов'язань є важливою темою, яка вимагає ретельного правового аналізу. Неможливість виконання зобов'язань виникає, коли об'єктивні обставини, незалежні від волі сторін, унеможливають виконання договірних обов'язків. Ця правова категорія тісно пов'язана з форс-мажорними обставинами, однак має свої особливості та відмінності. Неможливість виконання зобов'язань забезпечує правове підґрунтя для звільнення сторін від відповідальності

за невиконання договірних обов'язків у випадках, коли виконання стає неможливим через непередбачені події. Це дозволяє забезпечити справедливість та передбачуваність у договірних відносинах, мінімізуючи ризики для учасників правовідносин.

Подальші дослідження цієї правової категорії є надзвичайно важливими для вдосконалення правового регулювання договірних відносин. Правова доктрина та судова практика різних країн демонструють широкий спектр підходів до визначення та застосування неможливості виконання зобов'язань, що вимагає комплексного аналізу та систематизації знань. Дослідження цієї проблематики мають важливе значення для розвитку правової науки та практики, оскільки вони допомагають формувати ефективні механізми захисту прав та інтересів сторін у разі виникнення непередбачуваних обставин. Таким чином, неможливість виконання зобов'язань є ключовою категорією, що вимагає подальшого наукового аналізу та вдосконалення правових норм.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса: НУ «ОЮА», 2013. 20 с.
3. Халабуденко О.А. Речові права. Книга 2. Зобов'язальне право. Кишинів: Міжнародний незалежний університет Молдови, 2014. 488 с.
4. Продаєвич І.С. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2009. НУ «ОЮА», 19с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b09dc461-da5b-4b93-b955-a274c0a4f65c/content>.
5. Коструба А.В. Теоретичні аспекти припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України. *Право України*. 2017. Вип. 7. С. 109–123. URL: <https://hal.science/hal-02532737v1>.
6. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 26 с.
7. Постанова Верховного Суду від 11 липня 2023 року у справі №910/18432/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112173165>.
8. Заїка Ю.А., Тімуш І.С., Лов'як О.О. Українське цивільне право. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 358 с.
9. Kaufmann H. Christian Wollschläger Die Entstehung der Unmöglichkeitstheorie. *Zur Dogmengeschichte des Rechts der Leistungsstörungen*. 1971. Vol. 88. No 1. P. 518–526. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7767/zrgra.1971.88.1.518/pdf>.
10. French Civil Code / trans. from French Cartwright J., Fauvarque-Cosson B., Whittaker S., 2016. URL: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/.
11. Судова справа «Taylor v Caldwell», 3 B&S 826, 1863. URL: <https://www.lawteacher.net/cases/taylor-v-caldwell.php>.
12. Berger K., Behn D. Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study. *McGill Journal of Dispute Resolution*. 2019–2020. Vol. 6. № 4. P. 78–130. URL: <https://mjdrdm.ca/files/sites/154/2020/07/Berger-and-BehnForce-Majeure-and-Hardship-in-the-Age-of-Corona-1.pdf>.

13. Codice Civile. REGIO DECRETO 16 marzo 1942, n. 262. Approvazione del testo del Codice civile. (042U0262) (GU Serie Generale n.79 del 04-04-1942) URL:<https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codiceCivile>.

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Senin, Yu.L. (2013). Novatsiia yak sposib prypynennia zoboviazan za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Novation as a way to terminate obligations under the civil law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: NU "OIuA" [in Ukrainian].
3. Halabudenko, O.A. (2014). *Rechovi prava. Knyha 2. Zoboviazalne pravo [Real rights. Book 2. Obligatory law]*. Chisinau: International Independent University of Moldova [in Ukrainian].
4. Prodayevich, I.S. (2009). Prypynennia zobov'iazannia nemozhlyvistiui yoho vykonannia [Termination of an obligation due to the impossibility of its performance]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa : NU "OIuA" : Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b09dc461-da5b-4b93-b955-a274c0a4f65c/content> [in Ukrainian].
5. Kostruba, A.V. (2017). Teoretychni aspekty prypynennia dohovirnykh zoboviazan u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Theoretical aspects of the termination of contractual obligations in the civil law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 109–123. Retrieved from <https://hal.science/hal-02532737v1> [in Ukrainian].
6. Mikhno, O.I. (2007). Prypynennia dohovoru za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Termination of the contract under the civil legislation of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Rukopys. [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 11 lypnia 2023 roku u spravi №910/18432/21 [Resolution of the Supreme Court of July 11, 2023 in case No. 910/18432/21] Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112173165> [in Ukrainian].
8. Zaika, Iu.A., Timush, I.S., & Loviak, O.O. (2014). *Ukrainske tsyvilne pravo. [Ukrainian civil law]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
9. Kaufmann, H.(1971). Christian Wollschläger, Die Entstehung der Unmöglichkeitstheorie. Zur Dogmengeschichte des Rechts der Leistungsstörungen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung. Vol. 88. Iss. 1. S. 518–526. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7767/zrgra.1971.88.1.518/pdf> [in German].
10. French Civil Code. (2016). (Cartwright J., Fauvarque-Cosson B., Whittaker S., Trans). Retrieved from https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/.
11. Legal Case Summary “Taylor v Caldwell”. (1863) 3 B&S 826–1863. Retrieved from <https://www.lawteacher.net/cases/taylor-v-caldwell.php>.
12. Berger, K., & Behn, D. (2019–2020). Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study. *McGill Journal of Dispute Resolution*. Vol. 6. No. 4. Retrieved from <https://mjdrdm.ca/files/sites/154/2020/07/Berger-andBehnForce-Majeureand-Hardship-in-the-Age-of-Corona-1.pdf> [in English].
13. Codice Civile. REGIO DECREE 16 marzo 1942, n. 262. Approvazione del testo del Codice civile. (042U0262) (GU Serie Generale n.79 del 04-04-1942). Retrieved from <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codiceCivile> [in Italian].